

MIS ON RELATSIOONILINE VÕIMUKÄSITLUS?

PEETER SELG

1. SISSEJUHATUS

Politoloogilises ja sotsioloogilises kirjanduses on kinnistunud traditsioon väljendada võimusuhteid dihhotoomselt A-de (võimukate toimijate, võimu kandjate) ning B-de (võimuta toimijate, võimu vastuvõtjate¹) vahel (Haugaard 1997: 21). See traditsioon on valdav isegi pärast seda, kui on esile kerkinud “strukturealistlikud” võimukäsitlused, mille lähtepunktiks pole “toimija” (Hayward 2000: 33). Käesolev artikkel on aga käsitlustest, mis pole ei “toimija”-kesksed ega “strukturealistlikud,” vaid “relatsioonilised”. Mis on relatsiooniline lähenemine võimule? Ma väidan, et vastuseid on vähemalt kaks. Nende erinevate vastuste pooldajate vahel pole tänini väga tõsist dialoogi. Selle dialoogi algatamine on üks antud artikli põhieesmärkidest. Teine eesmärk on ka tutvustada eestikeelsele lugejale just relatsioonilise poliitikaanalüüsi võimalusi, mida olen puudutanud seni vaid ingliskeelsetes artiklites ja ettekannetes (vt Selg 2015; Selg 2016a, 2016b). Mis on aga need kaks erinevat relatsioonilist lähenemist võimule, millest siinses artiklis juttu?

Lähtuvalt esimesest relatsioonilisest perspektiivist pole võim mingi *asi* või *substants*, mida A evib, vaid *suhe* A ja B vahel. Võrreldes lähenemistega, mis valdavalt keskenduvad A-le (võimu kandjale), toob see relatsiooniline lähenemine esile tarvidust kaaluda ka B (võimu vastuvõtja) panust võimusuhte loomisel ja alalhoidmisel. Nimetan seda lähenemist edaspidi “angloameerika relatsionalismiks”. See käsitlus on aluseks suurele osale sellest, mida seostatakse nn võimu “nägude” või “dimensioonide” debatiga (vt Haugaard 1997, ptk 1; Hay 2002, ptk 5; Hayward 2000, ptk 2; Isaac 1987, ptk 1; Clegg 1989, ptk 3–5). Ent nagu hiljem näitan, on

1 Terminid “powerful actor” ja “powerless actor” ehk “võimukas toimija” ning “võimuta toimija” on ingliskeelses kirjanduses laiemalt levinud kui “power wielder” ja “power receiver” (“võimu kandja” ning “võimu vastuvõtja”), kuid mitmes seoses on teine mõistete paar eelistatavam. Viimast mõistete paari kasutavad ka Bachrach ja Baratz (vt nt Bachrach ja Baratz 1975), kellel on käesoleva artikli arutluses väga keskne koht (vt allpool, eriti alapunkti 3.3). Siinses käsitluses on vastavatel mõistetel samaväärne sisu, kuid valdavalt eelistatakse just viimast varianti.

selle debati klassikutele väga erinevad ja kohati suisa vastandlikud panused selle relatsioonilise käsitluse kujunemisse. “Nägude” debati kaudu on see relatsionalism mõjutanud ingliskeelset poliitikaanalüüsi traditsiooni nii selle institutsionalistlikus kui ka toimijakeskses vormis. Kuid veelgi olulisem, nagu näeme, on see, et päris viimase aja katsed pakkuda poliitikaanalüüsi peavoolule eksplitsiitselt “relatsioonilist” alternatiivi, tuues valdkonda sisse peamiselt sotsioloogide välja töötatud sotsiaalvõrgustiku analüüsi (inglise keeles *social network analysis* ehk SNA), tuginevad ülivaldavalt just angloameerika relatsionalismile. Nagu osutan ühes temaatilises artiklis (Selg 2016a), on see aga ainult üks “relatsioonilise pöörde” nagu.

Teine võimu relatsiooniline perspektiiv lähtub “‘sügavast’ relatsioonilisest mõtlemisest” (Dépelteau 2013: 177-178; Selg 2016b), mis eeldab suhete esmasust entiteetide ees. A-de ja B-de ning teiste võimusuhete elementide identiteete ei nähta kui mingit nende suhete eelset või välist “antust”, vaid kui midagi sellist, mis konstitueeritakse nendes suhetes endis. Nimetan seda käsitlust “kontinentaalseks relatsionalismiks”. Nagu hiljem näeme, on see relatsionalism aluseks mitmesugustele “tõlgendavatele” võimukäsitlustele alates “protsessile-orienteeritud” poliitilisest sotsioloogiast kuni post-strukturalistlike valitsetuse ja hegemoonia uuringuteni.²

Nii angloameerikalik kui kontinentaalne relatsionalism eristavad end mõlemad traditsioonilisest võimukäsitlusest, mille kohaselt on võim võimukandja A võimekus, dispositsioon või ressurss. Ma nimetan seda käsitlust “mina-aktsiooniliseks” võimukäsitluseks lähtudes John Dewey ja Arthur Bentley (1949) eristusest, mille kohaselt ühiskondlikku tegevust või mõista mina-aktsioonina [*self-action*], inter-aktsioonina ning trans-aktsioonina (vt lähemalt järgmist alapunkti). Kuigi leidub mõjuvaid autoreid, kes ka sellise võimukäsitluse iseloomustamiseks kasutavad sõna “relatsiooniline” (nt Krasner 1985: 14; Lazer 2011: 66), analüüsin ma siinses artiklis seda perspektiivi ainult eesmärgiga selgelt eristada seda kontinentaalsest ja angloameerika relatsionalismist.

Terminid “angloameerika” ega “kontinentaalne” ei viita siinses käsitluses geograafilisele asukohale, vaid teatud mõtlemise tüübile või metateoreetilisele hoiakule.³ Samas muidugi on terminite valikul lähtutud tõlgast, et angloameerika relatsionalismi “klassikud” on 20. sajandil pigem Briti saarte ja Ameerika politoloogid ja sotsioloogid (Robert Dahl, Peter Bachrach ja Morton Baratz, Steven Lukes) ning kontinentaalse relatsionalismi puhul on nendeks Mandri-Euroopa autorid nagu Norbert Elias, Pierre Bourdieu ja Michel Foucault. Kuna aga mõlema suuna mõjud on üleilmsed, ei ole antud terminid midagi muud kui keelelised lühendid tähistamiseks teatud mõttevoole, kuhu on kuulunud ja kuulub autoreid väga erinevatest maailma paikadest.

- 2 Selles artiklis analüüsin ainult lähenemisi, mis seavad võimu ja valitsetuse analüüsi oma esmaseks ülesandeks ning enamasti jätan kõrvale relatsioonilised lähenemised, mis tegelevad peamiselt muude teemadega (nagu identiteet, võrdsus jm). Mõnikord on vältimatut avada erinevate intellektuaalsete liikumiste (nagu SNA) üldisem taust, eriti kui võimu-uurimine pole olnud nende kõige põhilisema teema üldiselt, kuid olnud keskne mõningates liikumiste allharudes.
- 3 Seetõttu on ka mõlema termini puhul kasutatud väikseid tähti nagu see on eesti keeles kombeks näiteks väljendites nagu “kontinentaalne filosoofia” või “angloameerika filosoofia”.

Nende kahe relatsionalismi vahelise dialoogi puudumine ei tulene mitte niivõrd geograafilistest iseärasusest, vaid on ilmselt seletatav ka nende käsitluste aluseks olevate ontoloogiate erinevusega, mis omakorda viib erinevate metodoloogiliste järelditeni. Ma lähtun siinses käsitluses Hay (2002; 2006) avarast “ontoloogia” ning “metodoloogia” mõistest. Peamine küsimus, mille ümber ontoloogilised vaidlused keerlevad, on laias laastus: “Mis on olemas, mille kohta meil võib olla teadmisi?”. Peamine ontoloogiline küsimus seoses võimuga ongi “Mis on võim?”. Metodoloogiline küsimuseasetus kõlab nõnda: “Kuidas me peaksime tegutsema, et saada teadmisi selle kohta, mis on olemas?” Metodoloogiat “ei tohiks segi ajada uurimismeetodite ja tehnikate endiga” (Hay 2006: 83), nagu see on enamasti teadusartiklite “metodoloogia” osas. Kohaldatuna minu teemale võib öelda, et esmane metodoloogiline küsimus seoses võimuga ongi: “Kuidas võimu uurida (lähtuvalt meie ontoloogilistest eeldustest selle kohta, mis võim on)?” (metodoloogia ja ontoloogia suhete kohta vt ka Bevir 2008 ja Hall 2003). Angloameerika ning kontinentaalse relatsionalismi ontoloogiliste ja metodoloogiliste erinevuste selgitamine aitaks kaasa nende lähenemiste vastastikku viljakale ja loominguelsele kombineerimisele nii empiirilises kui teoreetilises uurimustöös. Siinses artiklis jään siiski peamiselt metateoreetilisele tasandile, mis tähendab, et toodud näidete analüüsid (“võimu nägude” debatt, SNA, ratsionaalsete valikute teooria jm) on mõeldud olema illustreerivad, mitte ammendavad eksegeesid või ülevaated asjaspepuutuvatest debattidest endast.

Artikkel kulgeb kolmes osas. Esiteks visandan ma kolm ideaaltüübilist võimu-ontoloogiat, kasutades Dewey ja Bentley (1949) eristust mina-aktsiooni [*self-action*], inter-aktsiooni ja trans-aktsiooni vahel, nagu need on kasutusel “relatsioonilise sotsioloogia” alastes kirjutistes, ning seon need käsitlused vastavalt angloameerika ja kontinentaalse relatsionalismiga.⁴ Teiseks, ma analüüsin “võimu nägude” debatti kui peamist angloameerika relatsionalismi allikat politoloogias ning võrdlen seda kontinentaalse relatsionalismiga. Kolmandas osas arutlen põgusalt angloameerika ja kontinentaalse relatsionalismi metodoloogiliste järeldite üle, keskendudes eriti just sotsiaalvõrgustiku analüüsi (SNA) mõnevõrra ambivalentsele suhtele kontinentaalse lähenemisega. Kokkuvõttes ma järeldan, et valik angloameerika ja kontinentaalse lähenemise vahel ei pea olema nullsumma mäng ja sõltub esmajoones uurija eesmärkidest.

2. KOLM VÕIMUONTOLOOGIAT

Sotsioloogias on juba välja kujunenud traditsioon eristada “relatsionalismi” ja “substantsialismi”. Sõltuvalt sellest, kas kellegi jaoks koosneb “sotsiaalne maailm esmajoones substantsidest või protsessidest, staatilistest ‘asjadest’ või dünaamilistest lahti-

4 Kasutan siin sõnu “mina-aktsioon”, “inter-aktsioon” ja “trans-aktsioon” läbivalt sidekriipsustatud kirjapildis kuigi nii Dewey ja Bentley kui ka neist lähtuvad relatsioonilise sotsioloogia alased kirjutised on selles osas mõnevõrra ebajärjepidevad, kasutades aegajalt ka nende sõnade sidekriipsustamata vorme.

hargnevatest suhetest” (Emirbayer 1997: 281), on ta kas “substantsialist” või “relationalist” (vt ka Dépelteau 2008; 2013; Crossley 2011, ptk 2; Bourdieu ja Wacquant 1992: 228-30). Järgnevas kolmes alapunktis tuginen ma “relatsionalismi” määratlemisel tugevalt Mustafa Emirbayerile, kelle artikkel “Relatsioonilise sotsioloogia manifest” (1997) on enimviidatud metateoreetiline artikkel relatsioonilise sotsiaalteaduse kohta ning on olnud juba pea kaks kümnendit agenda seadjaks kogu relatsioonilisele lähenemisele sotsioloogias. Lisaks Emirbayerile lähtun ka François Dépelteau’ metateoreetilistest kirjutistest (eriti 2008). Dépelteau on just noorema põlvkonna juhtivaid eksperte relatsioonilise sotsiaalteaduse alalt, kes on just päris viimastel aastatel arendanud süstemaatiliselt “relatsioonilise sotsioloogia” liikumist, koondades selle kõige juhtivamaid autoreid (sh ka Emirbayeri) (vt nt Dépelteau ja Powell 2013; Powell ja Dépelteau 2013). Loomulikult täiendan ma jooksvalt nii Emirbayeri kui Dépelteau’ metateoreetilisi käsitlusi asjasse puutuvate algallikatega. Oluline on see, et nii Emirbayer kui Dépelteau lähtuvad Dewey ja Bentley’i (1949) sõnavarast (“mina-aktsioon”, “inter-aktsioon” ning “trans-aktsioon”) piiritlemaks erinevaid sotsiaalsuhete või sotsiaalse tegutsemise vorme. Võtan selle sõnavara neilt üle, kuid erinevalt sotsioloogilistest näidetest illustreerin nende üldisi argumente näidetega politoloogias, riigiteadustest ja rahvusvahelistest suhetest, mida võib pidada peamisteks distsipliinideks, mille põhiline uurimishuvi on seotud võimuga (vt nt Hay 2002, ptk 5; McClurg ja Young 2011).

2.1. Mina-aktsioon: individualism ja holism võimuanalüüsis

Mina-aktsiooniline käsitlus sotsiaalsest reaalsusest eeldab, et sotsiaalseid nähtusi (struktuurid, toimijad jm) “mõistetakse iseenda jõul tegutsevatena” (Dewey ja Bentley 1949: 108). Võimuanalüüsid esindab seda metodoloogiline individualism, mis on näiteks aluseks ratsionaalsete valikute teooria kesksetele lähenemistele politoloogias (vt Dowding 2009), “vahetusteoreetilistele perspektiividele” [*exchange perspectives*] valitsetuse käsitlustes (vt March ja Olsen 1995: 7-26) või “realismile” rahvusvahelistes suhetes (vt Barnett ja Duvall 2005: 3-4). Selline mina-aktsiooniline võimukäsitlus keskendub esmajoones võimukandja ehk võimuka toimija (A) ressursidele või omadustele. Ent toimijate asemel võime A-dena näha ka *struktuure, süsteeme, või institutsioone*. Seega, lisaks individualismile, ilmutab mina-aktsiooniline käsitlus end ka kõivõimalikes “holistlikes teooriates ja ‘strukturealismides’, mis postuleerivad mitte indiviidid, vaid enese-küllased [*self-subsistent*] ‘ühiskonnad’, ‘struktuurid’ või ‘sotsiaalsed süsteemid’ tegutsemise eksklusiivsete allikatena” (Emirbayer 1997: 285). Siin võiksid politoloogias olla näiteks mitmesugused ajaloolise institutsionalismi vormid, mis seavad “keskse rolli” oma analüüsi-fookuses just “võimule ja assümeetrilistele võimusuhetele” (Hall ja Taylor 1996: 940).

2.2. Inter-aktsioon: angloameerika relatsionalism

“Inter-aktsiooniline” perspektiiv eeldab reaalsust, milles “asi on asjaga põhjuslikus seoses tasakaalustatud” (Dewey ja Bentley 1949: 108). Sotsiaalteadustes oleks see vaade, mille kohaselt mitte “entiteetid ei genereeri enam oma tegevust, vaid asjassepuutuv tegevus leiab aset nende entiteetide endi *vahel*” (Emirbayer 1997: 285-286). Sellele vastav võimukäsitlus kujutab võimu kui A ja B *vahelist* suhet, mis ei ole taandatav ei ühele ega teisele osapoolle või nende tegevusele. Just seda pidasime silmas, kui rääkisime ülal angloameerika relatsionalismist. Seega võimukäsitluste kontekstis võime angloameerika relatsionalismi mõtestada kui inter-aktsioonilist võimukäsitlust. Elusolevatest autoritest mõjukaim “relatsioonilise sotsioloogia” propageerija Andrew Abbott (1988) kasutab inter-aktsioonilise sotsiaalteadusliku käsitluse aluseks oleva ontoloogia iseloomustamiseks kujundit “üldine lineaarne reaalsus”. See ontoloogia eeldab fikseeritud entiteete, millel on varieeruvad omadused ning millevahelised inter-aktsioonid “toodavad tulemeid, mis on ise mõõdetavad nende fikseeritud entiteetide omadustena” (samas, 170). Selle ontoloogia metodoloogiliseks järeelmiks on “muutujapõhine analüüs” (Emirbayer 1997: 286). See lähenemine on jätkuvalt aluseks enamusele angloameerika empiirilisele politoloogiale, olgu uusintsituatsionalistlikus või biheivioristlikus vormis (vt McClurg ja Young 2011: 39; Hay 2002, ptk 1).

Ma avan pikemalt angloameerika relatsionalismi allpool, kui arutan “võimu nägude” debatti. Piisab siinkohal, kui osutada, et see lähenemine on eriti oluline, kui arvestada tohutut intellektuaalset tööstusharu, mis seondub valitsetuse kontseptualiseerimisega võrgustike terminites. Siin tähistab “valitsetus” (*governance*) sellist valitsemise või juhtimise vormi, mis erinevalt *hierarhilisest* riigikesksest ja *anarhilisest* turukesksest käsitlusest peab oluliseks valitsetute kaasatust valitsemisse *heterarhiliste* võrgustike kaudu (Jessop 2011). Nõnda mõistetud valitsetus eeldab adumist, et “autoriteet ei ole lihtsalt tööristakast A valduses,” vaid pigem “muudab A-poolse ratsionaalse võimu kasutamise otseselt sõltuvaks B eneserefleksiivsest *tegemisest ja tegemisest keeldumisest*” (Bang 2003b: 16). Mitmed teised võimukäsitlused, mis end eksplitsiitselt relatsioonilistena esitavad, on angloameerikalikud, eriti, nagu hiljem näeme, suurem osa võimuanalüüsides, mis tuginevad SNA-le.

2.3. Trans-aktsioon: kontinentaalne relatsionalism

Trans-aktsionalism eeldab, et “kirjeldus- ja nimetamissüsteeme kasutatakse selleks, et käsitleda tegevuse aspekte ja faase, ilma et lõplikult omistataks ‘olemust’ või ‘reaalsust’ ‘elementidele’ või muudele eeldatavasti eraldatavatele [*detachable*] või iseseisvatele ‘entiteetidele’ ja ilma et isoleeritaks eeldatavasti eraldatavaid ‘suhteid’ sellistest eraldatavatest ‘elementidest’ (Dewey ja Bentley 1949: 108). Ontoloogiliselt eeldab see perspektiiv, et “juba trans-aktsiooni osad ja ühikud ise saavad oma tähenduse, tähtsuse ja identiteedi (muutuvatest) funktsionaalsetest rollidest, mida

nad selles trans-aktsioonis mängivad” (Emirbayer 1997: 287). Seega ei saa sellest perspektiivist eeldada diskreetseid ehk eraldiseisvaid A-sid või B-sid (indiviide, struktuure) ega isegi tegevusi, sest “tegevus^A on tegevus^A ainult seetõttu, et ta on vastastikku seotud [*interconnected*] tegevus^B-ga ja vastupidi” (Dépelteau 2008: 60). Just seda pidasime silmas ülal, kui rääkisime kontinentaalsest relatsionalismist.

Sel on mitmeid järelemeid võimu kontseptualiseerimisele, iseäranis tarvidus lähtuda “protsessi esmasuse” ja “dereifikatsiooni” printsibist (sammas, 62). Mõlemad annavad kokkuvõttes tulemuseks selle, et me peaksime käsitlema võimusuhted, nagu kõiki muidki sotsiaalsuhteid, “loomult dünaamiliste, lahtihargnevate, kestvate protsessidena... mille puhul ei ole ole mõtet ette kujutada koostisosasid lahus voolustest [*flows*], millesse need on kätketud ja vastupidi” (Emirbayer 1997: 289). Trans-aktsiooniline lähenemine võimule ehk kontinentaalne relatsionalism on märksa “diakroonilistem” lähenemine võrreldes eelmistes alapunktides kaalutud mina-aktsioonilise ja inter-aktsioonilise lähenemisega. Erinevalt neist viimastest, võime kontinentaalse relatsionalismi perspektiivist küll teoreetiliselt rääkida A-st ja B-st, justkui nad oleksid eraldiseisvad “olendid”, kuid tegelikult empiirilises uurimuses peaksime võimalikult järgima Norbert Eliase ühes kitsamas, kuid analoogses kontekstis sõnastatud metodoloogilist juhust: võimusuhte elemente “võib vaadelda lahus, aga mitte vaadelda *nagu* lahusolevaid” (2013: 103). Me kaevume sügavalt kontinentaalse relatsionalismi eripäradesse, võrreldes seda kõigepealt “võimu nägude” debatis esile kerkinud angloameerika relatsionalismiga.

3. “VÕIMU NÄGUDE” DEBATT

Mõnevõrra ootamatult on varasemad nn võimu nägude debati osalejad lähemal kontinentaalsele relatsionalismile kui Lukes (2005, ptk 1),⁵ kes sisenes debatti kümnendeid pärast selle teket ning kes seob oma võimukäsitluse otsesõnaliselt marksistliku traditsiooniga, millega seostatakse tihti kontinentaalset poliitilist mõtlemist. Pigem võiks öelda, et Lukes'i on raske lugeda isegi angloameerika relatsionalistiks: ta pigem taaskäivitas omamoodi mina-aktsioonilise “valitseva eliidi” mudeli, mille kriitikast sai 1950. aastatel alguse kogu “nägude” debatt. Teistpidi võiks ka ütleda, et selle vaidluse varased nn pluralistidest esindajad (Dahl 1957; 1958; 1961; Polsby 1960a; 1963; Wolfinger 1960), keda tihti kirjeldatakse ka kui “biheivioristlikke” politolooge (Lukes 2005, ptk 2; Hay 2002, ptk 5; Hayward 2000, ptk 2; Isaac 1987, ptk 1; Clegg 1989, ptk 3) oleksid mitmeski mõttes mõistnud paremini kui Lukes kontinentaalse relatsionalismi esindajaid nagu Foucault, Bourdieu või Elias. Bachrach ja Baratz (1962; 1963; 1970) ning nende järgijad (nt Crenson 1971), keda Lukes iseloomustab kui “biheivioristliku” fookuse “kvalifitseeritud” kriitikuid (2005: 24) on selgelt angloameerikalikud (st inter-aktsioonilised) relatsionalistid ning osalt puudutavad ka seda pinnast, millel liiguvad (trans-aktsioonilised) kontinentaalsed relatsionalistid. Järgnev esitus ei ole seega ajalooline (ega isegi

5 Lukes'i teose teine väljaanne 2005. aastast on ca ⅔ mahukam ning selle esimene peatükk kätkeb tervikuna algpärasest aastast 1974.

mitte pöördajalooline), vaid kontseptuaalne: me arutame autoreid lähtuvalt nende suhestumisest angloameerikaliku ning kontinentaalse relatsionalismiga.⁶ Alustame Steven Lukes'ist, ajalooliselt kõige hilisemast autorist.

3.1. Steven Lukes ja mina-aktsiooniline võimukäsitlus

Lukes'i panust "nägude" debatti võib võtta kokku jaatava vastusega tema enda püstitatud retoorilisele küsimusele: "kas pole see mitte ülim võimu rakendus saada kedagi soovima seda, mida sa tahad, et nad sooviksid – see tähendab, kindlustada nende kuulekus nende mõtete ja soovide kontrollimise kaudu?" (2005: 27). Nõnda määratleb Lukes selle, mida üldiselt nimetatakse võimu "kolmandaks näoks" ehk võimuks kui "eelistuste kujundamiseks". Meie vaatepunktist on see kõige mina-aktsioonilise neist "nägudest". Sisuliselt pole B-l mingisugust rolli võimusuhte kujunemisel. Käepäraseim metafoor Lukes'i kontseptsiooni kokkuvõtmiseks oleks võim kui *manipulatsioon*. Tegelikult rohkem kui kümnend enne Lukes'i algset panust "nägude" debatti kirjutasid võimu "teise näo" sõnastajad Bachrach ja Baratz, et manipulatsioon on "mitte-relatsiooniline": "kui A on edukas [B-ga manipuleerimisel], siis on B täielikus teadmatuses sellest, et temalt midagi nõutakse" (1963: 636–637). Teisisõnu, Bachrachi ja Baratzi jaoks on võimu (ja ka autoriteedi) kui olemuslikult relatsioonilis(t)e fenomeni(de) (vt ka samas, 640) eripäraks see, et nende puhul on B-l eeldatud olema võimelisus teha valikuid. Just selle viimase poolest erineb võim (ja ka autoriteet) näiteks jõust ja manipulatsioonist. Sellegipoolest on käsitlus võimust kui manipulatsioonist küllaltki hoomatav nii meie tavamõistuse jaoks kui ka teoreetilise traditsiooni jaoks, mis viib tagasi marksismi või valitseva eliidi/klassi mudeliteni, millele ka Lukes oma töös vihjab (vt 2005, ptk 1, alapunkt 8). Kuigi marksistlikku traditsiooni võib pidada "relatsioonilise sotsioloogia" aluseks (vt Emirbayer 1997: 288), on käsitlus ideoloogiast või hegemooniast kui "väärtedusest", nagu seda võimuanalüüsis tihti pärast Lukes'i kasutatakse (vt nt Gaventa 1980), tugevalt kaldu klassikalise mina-aktsioonilise käsitluse suunas. Kui jätta kõrvale käsitlused, mis samastavad võimu otseselt jõu või vägivallega, siis võib öelda, et käsitlus võimust kui manipulatsioonist, on nii mitte-relatsiooniline kui üldse võib olla. Lukes'i seos relatsionalismiga on niisiis valdavalt negatiivne. Selle negatiivse seose võime veelgi selgemalt esile tuua, kui võrdleme teda relatsionalistlike autoritega, keda ta oma teoses kritiseerib. Jätame kõrvale mõned angloameerika relatsionalismi esindajad nagu Parsons ja Arendt, kellest Lukes distantseeris oma positsiooni juba oma peateose esimeses väljaandes (2005: 32–35). Keskendume siin tema Foucault' kriitikale. Kuna viimane on kontinentaalse relatsionalismi kõige reljeefsem esindaja, saab ka kontrasti mina-aktsioonilise ja relatsionalistliku võimukäsitluse vahel nõnda kõige selgemalt välja tuua.⁷

6 Ajaloolisema orientatsiooniga ülevaadet võimu nägude debatist vt Haugaard 1997, ptk 1; Hay 2002, ptk 5; Hayward 2000, ptk 2; Isaac 1987, ptk 1; Clegg 1989, ptk 3–5.

7 Tuleks ka veel täpsustada, et Lukes käsitleb oma teose teises väljaandes lisaks Foucault'le ka Bourdieu'd. Me saaksime sarnaseid järeldusi teha ka sellest käsitlusest, mis on küll tema Foucault' analüüsist mõnevõrra soosivam. Hetke üks juhtivamaid Bourdieu' eksperte, David Swartz (2007) on samuti kritiseerinud Lukes'i selle eest, et viimasele jääb mõistetamatuks Bourdieu' kontseptsiooni relatsiooniline iseloom.

Foucault' järgi, nagu Lukes (2005: 95) seda sõnastab, "konstitueeritakse" subjekt allutamise (*assujettissement*) kaudu". Mida see tähendab? Vastuse leidmiseks pöördub Lukes Foucault' viimase (ja postuumselt avaldatud) intervjuu poole, kus Foucault' selgitab, et "subjekt konstitueerib end mina praktikate kaudu aktiivselt" ja et need praktikad "pole midagi sellist, mida indiviid ise leiutaks", vaid on pigem "mustrid, mille ta leiab kultuurist ning mida pakutakse, soovitakse ja surutakse talle tema kultuuri, tema ühiskonna ja tema ühiskonnagrupi poolt peale" (Foucault 1987: 11, tsiteeritud Lukes 2005: 96-97 järgi). Lukes'i jaoks kordab Foucault' vastus lihtsalt mõningaid "sotsioloogilisi käibetõdesid": "Indiviidid... on orienteeritud rollidele ja praktikatele, mis on kultuuriliselt ja sotsiaalselt antud; nad internaliseerivad neid ja võivad neid kogeda kui vabalt valitud; nende vabadus võib tõepoolest... olla regulatsiooni vili – distsipliinide ja kontrolli tulemus. (Lukes 2005: 97, kaldkiri lisatud). Selle tõlgenduse taustaks on Lukes'i mina-aktsiooniline arusaam sotsiaalsest reaalsusest. Foucault' ütlus, et subjektid/indiviidid on võimu poolt konstitueeritud, tähendaks justkui eeldust, et on mingid indiviidid, kel on oma mina-aktsioonilised võimed ja kes end sotsialiseerivad seeläbi, et internaliseerivad kultuuriliselt ja ühiskondlikult etteantud struktuure. Kokkuvõttes pole Lukes'i arvates kuigivõrd palju mõtet foucault'likul teesil, et "võim on 'tootlik' läbi subjektide sotsiaalse konstrueerimise, mille kaudu muudetakse valitsetud valitsetavaks" (Lukes 2005: 98). Kui Foucault ütleb, et need, kes võimule alluvad, on võimu poolt "konstitueeritud," siis on Lukes'i jaoks siin heal juhul tegu "ilmselge liialdusega, mis on kasutusel tema distsiplinaarse ja biovõimu puhtalt ideaaltüübilises käsitluses, mitte selle analüüsiga, kuivõrd on tema poolt identifitseeritud võimu erinevatel moodsatel vormidel tegelikult õnnestunud või mitte õnnestunud tagada talle allutatute kuulekust" (samas, kaldkiri lisatud). Miks eeldab Lukes, et Foucault jaoks on võim teatud toimija, kes suudab/ei suuda "tagada [teiste toimijate] kuulekust"? Fundamentaalne põhjus on see, et Lukes taandab võimusuhted mina-aktsioonile.

Foucault' trans-aktsiooniline mõtlemine eeldaks – kui me korraks võtame omaks sellise antropomorfitliku sõnavara, mille kohaselt võim on toimija⁸ –, et kui võim konstitueerib toimijad või subjektid, siis subjektid ühtlasi konstitueerivad ka võimu. Nende vahel on vastastiksõltuvuse [*interdependence*], mitte sõltumatute [*independent*] toimijate vaheline mõjusuhe.

Viimane moment seoses Lukes'i võimukäsitluse "mina-aktsioonilisusega" seondub sellega, mida ta nimetab Peter Morrisse (2002: 16-18) eeskujul "rakenduskeskseks arutlusveaks" [*exercise fallacy*]. Sedatüüpi vea "sooritavad need, kelle jaoks võim saab tähendada ainult vaadeldavate sündmuste jada põhjustamist" (Lukes 2005: 70). Võimu peaks selleasemel hoopis mõistma "dispositsioonilise mõistena, mis identifitseerib suutlikkuse või võimekuse, mida võidakse aga ei pruugita rakendada" (samas, 109; vt ka Lukes 2015: 266-267). Arusaamas, et "rakenduskesksus" on "arutlusviga," mitte elementaarne eeldus, ilmneb Lukes'i "mina-aktsioonilisus" kõige vahetumalt. Nii kontinentaalse kui angloameerika

8 Mõnikord Foucault' ülearu vohav stiil võimaldab sellist antropomorfitlikku tõlgendust.

relatsionalismi vaatepunktist (mis mõistavad võimusuhteid vastavalt trans-aktsiooni või inter-aktsiooni terminites) oleks absurdseid eeldused, et võim on midagi muud kui tema rakendamine või et võib olla ka võimu, mida ei rakendata. See oleks sama hea, kui eeldada, “nagu oleks tuul midagi muud kui puhumine, nagu võiks olla ka tuult, mis ei puhu”, kui kasutada Eliase (2013: 134–135) kujundit mina-aktsioonilise maailmapildi kohta, mis on vaikumisi eeldatud meie tavakeele väljendites nagu “tuul puhub”. Selle valguses pole muidugi kuigi ootamatu, et näiteks Foucault on kindlalt pühendunud “rakenduskesksele arutlusveale,” kuna tema jaoks “võim eksisteerib ainult niivõrd, kuivõrd ühed seda teiste peal teostavad, ainult niivõrd, kuivõrd see avaldub teos” (2011: 297). Selles mõttes muidugi liitub Foucault mõnevõrra üllatuslikult hoopis biheivioristide/pluralistide leeriga, kuhu kuuluvad 20. sajandi üheks olulisimaks politoloogiks peetud Robert Dahl ning tema õpilased (kõige tuntumad vast Nelson Polsby ja Raymond Wolfinger), keda Lukes oma teose hilisemas väljaandes eksplitsiitselt kritiseerib muuhulgas ka “rakenduskeskse arutlusvea” pärast (nt Lukes 2005: 70). Lukes'i kriitika annab alust käsitleda seda olulist aspekti veidi laiemalt. Ühtlasi annab see meile platvormi üleminekuks mina-aktsiooniliselt võimukäsitlusele angloameerikalikku relatsionalismi: biheivioristlikud/pluralistlikud võimukäsitlused on omamoodi hübriidseks vahelülisiks nende kahe suundumuse vahel, kuna kätkevad elemente mõlemast.

Polsby sõnul keskenduvad biheivioristid/pluralistid “võimu rakendusele endale” (Polsby 1960a: 483; vt ka 1960b). See on suur ühisjoon biheivioristide ja Foucault' koolkonna vahel, mida vastavate käsitluste tavapärased kõrvutused ei märka (vt nt Hay 2002, ptk 5; Hayward 2000, ptk 2). Peamine erinevus biheivioristide ja Foucault' vahel on muidugi see, et viimane eeldab *ontoloogiliselt*, et võimusuhted on trans-aktsioonid, sellal kui esimesed – kes peamiselt tegelevad *metodoloogiliste* küsimustega – kipuvad kõikuma *mina*-aktsioonilise ja *inter*-aktsioonilise käsitluse vahel. Kuigi me just mõnes mõttes kritiseerisime hiljem esile kerkinud Lukes'i käsitlust varasema biheiviorismi/pluralismi vaatepunktist, siis tuleks lisada, et ajalooliselt olid viimaste kriitikaobjektiks hoopiski neile eelnenud nn “valitseva eliidi” teoreetikud (nt Hunter 1953 ja Mills 1956). Viimased eeldavad biheivioristide järgi, et saab eksisteerida võim “väljaspool” selle rakendust n-ö “võimu baaside” (Polsby 1960a: 483) või “kontrolli potentsiaali” (Dahl 1958: 465) vormis. See tundub Dahlile ja tema koolkonnale absurdne nagu jutt “mittepuhuvast” tuulest.

Kas sellest võib järeldada, et nad pakkusid “valitseva eliidi” teooria asemele relatsioonilise võimukäsitluse, nagu on mitmed autoriteetsed allikad viidanud (nt Clegg 1989: 50; ka McClurg ja Young 2011: 39)? Siin tuleks täpsustada. Ühest küljest ei saa öelda, et eliiditeoreetikud poleks võimu käsitlemisel rõhutanud suhete tähtsust. Näiteks Floyd Hunter ütleb järgmist: “Võim on sõna, mida kasutatakse kirjeldamiseks nende inimeste tegusid, kes panevad teisi tegutsema enda suhtes või elusate ja elutute asjade suhtes” (1953: 2–3). Teisest küljest võib muidugi öelda, et pluralistid tõid sisse olulise muudatuse sellesse, kuidas neid suhteid mõista: nad hakkasid diskussiooni viima *mina*-aktsioonilisest käsitlusest *inter*-aktsioonilisse ehk angloameerika relatsionalismi.

Biheviioristide kriitika “eliiditeoreetikute” aadressil on esmajoones *metodoloogiline* (seotud küsimusega “kuidas võimu uurida?”), mitte niivõrd *ontoloogiline* (arutelud seoses küsimusega “mis on võim?”). Dahli töid võib pidada alustrajavaks kogu vaidlusele. Tema metodoloogias on elemente mina-aktsioonilisest ja inter-aktsioonilisest käsitlusest. Sellegipoolest on tähtis arutada ka tema võimukontseptsiooni potentsiaali *trans*-aktsioonilise käsitluse jaoks. Elemente viimasest võib leida tema praktikale-orienteeritud (vaikimisi) ontoloogiast, mis on aluseks tema võimulasele “intuitsioonile”.

3.2. Angloameerika relatsionalismi poole: Robert Dahli koolkond

“A-l on võim B üle sel määral, kui ta saab panna B-d tegema midagi, mida B muidu ei teeks” – nõnda kõlab Dahli “võimu intuiitiivne idee” (1957: 202-203). Siin tasub kohe märgata “rakenduskeskset arutlusviga”: kellelgi on võim *sel määral*, kui ta saab panna kellegi *midagi tegema*. Kui Dahl sätestab veel lisaks “et võim... on inimestevaheline suhe” (samas, 203), paistab tema kontseptsioonis olevat paigas *trans*-aktsioonilise lähenemise paar tarvilikku, aga mitte piisavat ontoloogilist elementi: võimu mõtestamine (1) *suhtena*, mis eksisteerib (2) *praktikas/rakenduses*. Metodoloogiliselt esitab Dahl aga omamoodi segu mina-aktsioonilistest ja inter-aktsioonilistest käsitlustest, pakkudes välja, et tema võimu “intuiitiivset ideed” võiks operatsionaliseerida järgmiste indikaatorite alusel: võimu *baas*, *vahendid*, *haare* [scope] ja *kogus*. Vaatleme neid detailsemalt, alustades mina-aktsioonilistest elementidest:

1. **Baas.** Dahli järgi “koosneb toimija võimu baas kõikidest ressursidest – võimalustest, tegudest, objektidest jne – mida ta saab ära kasutada mõjutamaks kellegi teise käitumist” (samas).
2. **Vahendid.** Kuna baas oleks iseseisvalt ainult inertne potentsiaal, siis on tarvis seda baasi ära kasutada. “*Vahendeid* või instrumente selliseks ärakasutamiseks on hulgaliselt. Sageli hõlmavad nad ähvardusi või lubadusi rakendada baasi mingil viisil ning nende hulka võib kuuluda ka baasi tegelik kasutamine” (samas).

Nii *baasi* kui *vahendite* puhul on tähelepanu sellel, mis võimukandjal A peab olema või mida ta võib või peab tegema, et omada võimu B üle. Seega on nende indikaatorite puhul tegu mina-aktsioonilise võimukäsitlusega. Liikudes siit Dahli kontseptsiooni angloameerika relatsionalistlike momentide juurde, kus võimusuhet mõistetakse inter-aktsioonina, tuleb esimesena kindlasti mainida võimu “haaret”:

3. **Haare.** “Haare koosneb B reaktsioonidest. Presidendi võimu haare [Kongressi üle] võib näiteks seega hõlmata selliseid Kongressi-poolseid tegevusi nagu seaduseelnõu seadusena vastuvõtmine või tagasi lükkamine, suutmatus vetot tühistada, kuulamiste [*hearings*] korraldamine jne (samas). Võib tekkida kiusatus öelda, et just B mina-aktsioon defineerib A võimu haarde. Kuid siin

on juttu just B *reaktsioonidest* A tegevusele sõltuva/sõltumatu muutuja suhte mõttes, nagu seda on eeldatud “muutujapõhises” lähenemises, mis on, nagu ülal juba osutatud (vt 2.2), üks inter-aktsioonilise lähenemise peamisi tunnuseid.

4. **Kogus.** Dahli eesmärk on pakkuda välja valem väljendamaks “toimija võimu kogust”, mida “võib esitada tõenäosusväitena [*probability statement*]: nt ‘väljawaade on üheksa kümnele, et kui president lubab viiele võtmesenaatorile kohtunikuametit, siis senat ei tühista tema vetot’ jne” (samas). Seega ei tähista *kogus* siin mitte mingi aine kvantiteeti, vaid *tõenäosust* ehk *võimalust*, et A-poolne võimu baasi kasutamine paneb B teatud viisil (mitte-)tegutsema. See on võimust mõtlemise weberlik traditsioon.⁹ Weber defineerib nii võimu *ontoloogilise* mõiste, kui ka selle *metodoloogilised*-operatsionaliseeritavad lähendid (“domineerimine”, “distipliin”) just võimaluse või tõenäosuse terminites (vt Weber 1978: 53-54).¹⁰ Tõenäosusväiteid peetakse sotsiaalteadustes sageli deterministlike põhjuslikkusväidete aseaineks (vt ülevaateks nt Abbott 1998). Olgu sellega, kuidas on, nii või teisiti on weberlik vaade võimu (kogusest) kui *tõenäosusest/võimalusest* angloameerika relatsionalismile omane võimukäsitlus, mis eeldab sotsiaalse reaalsuse mõtestamist *inter-aktsioonide* terminites.

Kokkuvõttes on Dahli ja tema bihevioristliku/pluralistliku koolkonna (Polsby, Wolfinger jt) oluliseks panuseks inter-aktsiooniliste elementide sisse toomine nn võimu nägude debatti oma metodoloogilistes kirjutistes. Ja seda isegi hoolimata tõsisast, et nad vastavaid elemente oma empiirilistes uurimustes eriti ei kasutanud.¹¹ Nende lähenemine erineb märgatavalt kontinentaalsele relatsionalismile omasest trans-aktsioonilisest lähenemisest. Sellegipoolest võin väita, et nii Dahli kui ka näiteks Foucault’ järgijate jaoks on võim ontoloogilises mõttes *suhe*, mis eksisteerib *praktikas/rakenduses*. See toob meid ühtlasi kontinentaalsele relatsionalismile kõige lähedasema positsioonini, mida võib leida “nägude” debatist: märksa ühemõttelisemalt kui Dahl on Peter Bachrach ja Morton Baratz omaks võtnud “rakenduskeskse arutlusvea” ning arusaama, et võim on suhe.

9 Weberi otsest või kaudset mõju Dahlile ja pluralistidele üldisemalt on muidugi laialdaselt täheldatud (vt nt Knoke 1990, ptk 1).

10 Siin tuleks korrektsuse mõistes osutada, et saksakeelne sõna “Chance”, mida Weber kasutab (Weber 1980: 28) tähendab tavakeelses pigem “võimalust”. Ka eestikeelses Weberi tõlkes on seda vastet kasutatud: “Võim tähendab *võimalust* teostada mingi sotsiaalse suhte raames oma tahet, vaatamata vastuseisule ja sõltumatult sellest, millel see *võimalus* rajaneb” (Weber 2002: 78, kaldkiril lisatud). Tehnilisem mõiste “tõenäosus” oleks saksa keeles pigem “Wahrscheinlichkeit”. Samas on ingliskeelses standardväljaandes (Weber 1978) ülalviidatud kohas “Chance” vastena kasutatud sõna “probability,” mis tähistab just tehnilisemat mõistet “tõenäosus”.

11 Näiteks Dahli kuulsaimas empiirilises võimuanalüüsis (1961) rakendatakse pigem ainult mina-aktsioonilisi indikaatoreid ehk võimu *baasi* ja *vahendeid* (Dahli siin vaadeldud 1957. aasta käsitluse mõttes).

3.3. Angloameerika relatsionalism peaaegu “puhtal” kujul: Bachrach ja Baratz

Bachrachi ja Baratzi “mitte-otsuste tegemise” mõiste [*nondecision-making*] (1962) pööras võimuurimise fookuse omamoodi pea peale. Dahli pluralistide/biheivioristide koolkond sätestas väga selgelt, et võimu uurija põhifookus on eelkõige avalikel otsustel ning sellel, kes (milline isik või huvigrupp) jääb selles otsustusprotsessis peale ehk weberlikult üteldes suudab kehtestada oma tahte hoolimata vastasseisust. Bachrachi ja Baratzi mõjul laialdaselt kasutatavad mitte-otsuse ning ka agenda-seadmise [*agenda setting*] ideed toovad mõlemad pildile ühe äärmiselt olulise teema, mille pluralistid maha vaikivad: võimu kandja pole mitte esmajoones see, kes jääb avalikus otsustamisprotsessis peale, vaid see, kes suudab garanteerida, et otsustatakse ainult n-ö sobivate teemade üle ning et kõikvõimalikud ebamugavad teemad oleksid juba ette otsustusprotsessist välja jäetud. Teisisõnu, vähemalt sama oluline kui otsustamise uurimine on mitte-otsustamise uurimine, kui me tahame mõista võimusuhete toimimist. Selle intuitsiooni süstemaatiline sõnastamine on üks olulisemaid üksiksamme angloameerika politoloogilises võimukäsitluses. Ent märksa vähem on käsitlemist leidnud tõsiasi, et Bachrach ja Baratz on esitanud ka võimuanalüüsi raamistiku, milles nad eksplitsiitselt nimetavad võimu “relatsiooni- liseks” fenomeniks (1963).¹²

Nende lähtepunkt on hobbes'liku mina-aktioonilise käsitluse kriitika, mille kohaselt võim on “mingi vara, mis võimaldab selle omanikul kindlustada mingit ilmset tulevast hüve” (samas, 632). See tähendab, et võim on midagi, mida omatakse ning siit ka kõikvõimalikud väljendid nagu “võimu omama” või “tal on palju võimu” jne. Bachrachi ja Baratzi jaoks “on selline [sõna]kasutus vastuvõetamatu,” kuna see “ignoreerib võimu fundamentaalselt relatsioonilist omadust: et seda ei saa omada” (samas, 632, 633).¹³ Selles mõttes on nende lähtepunkt rabavalt sarnane kontinentaalse relatsionalismi klassikute omale, kelle kontseptsioonid kujunesid välja hiljem (!) kui Bachrachi ja Baratzi oma ning kes kunagi neid oma teostes ei maini. Olgu siin toodud mõned näited. Bourdieu näeb oma “võimu välja” ning sellega seonduvate mõistete rolli esmajoones just “substantsialistlikust” lähenemisest distantseerumises, kus eeldatakse “selle võimuks nimetatava *kombatava reaalsuse kandjaid*” (Bourdieu ja Wacquant 1992: 229, kaldkiri lisatud). Veelgi varem osutab Foucault ühisjoonele, mis on võimu “juriidilisel” ehk “liberaalsel” teorial ning marksismil: nende mõlema “puhul käsitletakse võimu kui teatavat õigust, mida omatakse kui vara ja mida võib sellest tulenevalt kas täielikult või osaliselt üle anda või võõrandada” (2002 [1976]: 291). Veelgi varem osutab Elias, et arusaam nagu saaks võimu omada “on jäänuk

12 Siinne käsitlus lähtub peamiselt nende 1963. aasta artiklist. Selle artikli ideed on kaasatud ka autorite hilisema raamatu (1970) erinevatesse peatükkidesse (vt eriti ptk 2 ja 3), kuid need on üpris ebasüstemaatiliselt kokku traageldatud ning raamatus võimu “relatsioonilise” raamistiku edasiarendust või rakendust tegelikult ei leia. Sestap piisab siin nende algse artikli käsitluse analüüsist.

13 Vrd Hobbes'i klassikalist käsitlust *Leviathani* (1651) 10 peatüki alguses: “Inimese võim on tema praegused vahendid saavutamaks mingit tulevast ilmset hüvet [*future apparent Good*]” (Hobbes 1973: 43).

maagilis-müütilistest ettekujutustest” (2013 [1970]: 91). Kõik need kontinentaalsed relatsionalistid heitsid kõrvale vaate võimule “kui entiteedile või varale, kui millelegi, mida võib ‘haarata’ või ‘omada’” (Emirbayer 1997: 291).

Seda teevad ka Bachrach ja Baratz. Nad väidavad, “et võim on relatsiooniline, mitte omatav või substantiivne [*possessive or substantive*]” (1963: 633) ning pakuvad välja võimu kolm “relatsioonilist omadust” (samas):

Võimusuhe eksisteerib, kui (a) A ja B vahel on konflikt väärtuste või tegutsemis-suundade küsimuses; (b) B tuleb vastu A soovidele; ning (c) ta teeb seda, kuna kardab, et A jätab ta ilma väärtusest või väärtustest, mida tema, B, peab olulise-maks kui neid, mida ta oleks võinud saavutada mittekuuletumise korral (samas, 635).

Siiski pole need “relatsioonilised omadused” relatsioonilised mitte kontinentaalses, vaid angloameerikalikus inter-aktsioonilises mõttes. Tõsi, kaks viimast neist (b ja c) on muidugi “rakenduskeskse arutlusvea” üks versioone ning nende tingimustega liiguvad paika ka trans-aktsioonilise võimu ontoloogia kaks tarvilikku, kuid mitte piisavat elementi: võim eeldatakse olevat 1) suhe, mis 2) eksisteerib *praktikas/rakenduses*. Just nende kahe viimase “relatsioonilise omadusega” (b ja c) me peaksime esmajoones tegelema, kuna esimene (a) ei ole spetsiifiline ei mina-aktsioonilisele, inter-aktsioonilisele ega trans-aktsioonilisele käsitlusele. Omadus (c) tähendab, et “võimusuhe saab eksisteerida ainult siis, kui üks osapooltest saab ähvardada sanktsioonide rakendamisega” (samas, 633). Kuid erinevalt Dahli mina-aktsioonilisest “võimu vahendite” käsitlusest, täpsustavad Bachrach ja Baratz siin kohe, et sanktsioonide kättesaadavus annab A-le võimu B üle ainult siis, kui teatud lisatingimused on täidetud. Esiteks, “[sanktsioonidega] ähvardatud isik peab saama aru alternatiividest, mis kaasnevad, kui ta valib kuuletumise ja mittekuuletumise vahel,” mis annab võimusuhtele teatud “ratsionaalse omaduse” (samas). Teiseks, need sanktsioonid, millele ähvardustes viidatakse, peavad olema sellised, et neid ka “tegelikult peetakse kaotuseks [*deprivation*] isiku poolt, keda nõnda on ähvardatud” (samas). Kolmandaks, isik keda ähvardatakse peab pidama tähtsamaks väärtusi, millest ta ilma jäetakse mittekuuletumise korral, väärtustest, mille ta ohverdab kuuletumise korral (samas). Neljandaks, “[i]sik, keda ähvardatakse, on veendunud, et temavastane ähvardus ei ole tühi”, vaid võib jõuda tegudeni (samas). Me näeme siin angloameerika relatsionalismile omast võimukäsitlust kõige puhtamal kujul: A võim B üle on võimalik ainult siis, kui B reageerib sobivalt A ähvardustele.

Tegelikult ka veel arutamata “relatsiooniline omadus” (b) viib edasi mööda sedasama inter-aktsioonilist rada, sätestades, et “võimusuhe eksisteerib ainult siis, kui B tegelikult alistub A soovidele” (samas, 633). See paistab olevat puhtakujuline anglo-ameerika relatsionalism. Ent Bachrach ja Baratz täpsustavad kohe, et “kui B ei kuuletu, siis muutub A poliitika [*policy*] praktikas kehtetuks või viiakse see ellu jõu, mitte niivõrd võimu rakendamise kaudu” (samas, kaldkiri lisatud). Mõnevõrra ootamatult avab see täpsustus võimaluse võrrelda nende positsiooni Foucault’ga,

kes on väitnud, et vägivalda ja võimusuhted on antiteetilised. Selle võrdluse kaudu saab selgitada ka kontinentaalse ja angloameerika relatsionalismi erinevusi kõige selgemalt.

Bachrachi ja Baratz'i inter-aktsionalism on kõige puhtakujulisem, kui nad ütlevad välja selle sama mõtte: "võimusuhtes on B see, kes valib mida teha, kuid jõusuhtes [*force relationship*] on selleks A" (samas, 636). Ses mõttes oleks võimu samastamine puhta vägivaldaga kõige äärmuslikum mina-aktsiooniline käsitlus. Bachrachi ja Baratz'i enda terminites üteldes: oma äärmises vormis on jõud (erinevalt võimust) "mitte-relatsiooniline" (samas). Nad kaaluvad äärmuslikku näidet: "kui B-d tulistatakse selga tundmatu röövli poolt, siis on tal ja tema ründajal minimaalne omavaheline suhe – eriti võrreldes võimu vastandusega, kus B peab otsustama, kas soostuda A nõudmistega" (samas). Puhas jõud on "mitte-relatsiooniline", võim "relatsiooniline". Bachrach ja Baratz isegi eeldavad võimu ja vabaduse vastastik-sõltuvust ning näevad just jõu eripära sellise vastastiksõltuvuse puudumises: "[i]siku otsuste tegemise ulatus on jõu sunni all äärmuseni piiratud; niipea kui rusikas, kuul või rakett on teele pandud, on sihtmärgiks seatud ohvrilt röövitud valik kuuletumise või mittekuuletumise vahel. Ent seal, kus rakendatakse võimu, jääb indiviidile see valik" (samas).

See on hämmastavalt sarnane Foucault'le. Tema jaoks "[v]ägivallasuhe mõjutab keha või asju: see sunnib, painutab, purustab, hävitab või lõikab ära kõik võimalused" (2011: 298). Seevastu võimusuhte olemasoluks on tarvis kaht aspekti: "et 'teist' (seda, kelle üle võimu teostatakse) lõpuni tunnustataks ja sallitaks kui tegutsevat subjekti; ja et võimusuhte ees *avaneks* terve võimalike vastuste, reaktsioonide, tagajärgede ja väljamõeldiste väli" (samas, kaldkiri lisatud). Seega nii Bachrachi ja Baratz'i kui ka Foucault' arusaamade kohaselt eeldab võim vabadust: mitte ainult võimukandjate vabadust, vaid ka nende vabadust, kelle üle võimu rakendatakse. Hoolimata väga olulistest sarnasustest on nende kahe positsiooni vahel siiski olulised erinevused. Põhimõtteliselt taanduvad need siiski erinevustele, mis tulenevad võimu ja vabaduse mõtestamisest inter-aktsioonilistes ja trans-aktsioonilistes terminites. Trans-aktsioonilise käsitluse ehk kontinentaalse relatsionalismi järgi pole mitte üksnes võim, vaid ka vabadus 1) *suhe*, mis eksisteerib 2) *praktikas* või protsessina (Foucault 2000: 354-355; Dean 2009: 188-190; Emirbayer 1997: 293). Võime sellele valgust heita, kaaludes võimu vahekorda ühe olulisima vabaduse vormiga – vastupanuga.

Trans-aktsioonilisest perspektiivist on "vastupanu" ja "võim" trans-aktsioonide elemendid, mida võib vaadelda lahus, aga mitte kui lahusolevaid (vt ülal alapunkt 2.3). Siit tuleb ka Foucault ütlus, et vastupanu "ei asu ... kunagi väljaspool võimu" (2005: 105). Seda mõttekäiku oleks üsna võimatu haarata mina-aktsioonilisest või ka inter-aktsioonilisest vaatepunktist, mis eeldavad võimu ja vabaduse suhte "ortodoksset" käsitlust, kui kasutada ingliskeelse maailma ühe mõjukaima Foucault' uurija Mitchell Deani väljendit. "Ortodoksse" käsitluse kohaselt "on subjektile ainult kaks suhet võimu: kas nõustumise või keeldumise suhe ja sunni suhe" (Dean 2009: 188). Selline arusaam on kindlasti näiteks Lukes'i tõlgenduse aluseks, mis paneb ta järeltada, et foucault'likus maailmas "pole enam mõtet rääkida... võimalusest, et

inimesed on rohkem või vähem teiste võimust vabad” (Lukes 2005: 108). Foucault’ jaoks tähendaks selline lugemine “võimusuhete *rangelt relatsioonilise* iseloomu” (2005: 105)¹⁴ eiramist. Ning “rangelt relatsioonilise iseloomu” all peab ta silmas, et “[v]õimusuhete olemasolu eeldab suurt hulka vastupanupunkte: need mängivad võimusuhetes vaenlase, sihtmärgi, alustoe või toetuspunkti rolli. Vastupanupunkte leidub võimuvõrgustikus kõikjal” (samas).

See vastupanupunktide “paljususe” eeldus viitab tegelikult veel ühele versioonile Eliasest inspireeritud juhise, mille kohaselt võib võimusuhete elemente “vaadelda lahus, aga mitte vaadelda *nagu* lahusolevaid”. Vaadelda võimusuheteid kui A ja B trans-aktsioone, tähendab, et me ei saa neid vaadelda isoleerituna nagu see on võimalik *mina-* ja *inter-*aktsioonide puhul. Neid tuleks alati vaadelda kui osasid avaramast võimuvõrgustikust, milles “kolmandatel osapooltel” (C-del, D-del, E-del jne) on samuti rollid mängida “vaenlase, sihtmärgi, alustoe või toetuspunkti[na]” nendevahelise võimusuhete konstitueerimisel. See tähendab, et *trans-*aktsiooniline kontinentaalne relatsionalism erineb põhimõtteliselt *inter-*aktsioonilisest anglo-ameerika relatsionalismist, mille “muutujapõhise” lähenemise üheks metodoloogiliseks püüdluseks on just “kolmandate muutujate” kontrollimine (Emirbayer 1997: 289; Abbott 1988). Kuid asi ei olegi ainult elementide *hulgas*, mida peab arvestama, kui liigume *inter-*aktsioonilisest käsitlusest *trans-*aktsioonilisse. Viimase erinevus “muutujapõhisest” *inter-*aktsioonilisest lähenemisest on seotud ka suhete kvalitatiivsete omadustega, mida eeldatakse osapoolte vahel olevat. Seda saab illustreerida näitega Bachrachilt ja Baratzilt, kes eeldavad B ratsionaalsust võimusuhetes “selles mõttes, et ta valib kuuletumise trotsimise asemel, kuna see tundub olevat kahest halvast parim” (1963: 638). *Trans-*aktsioonilise lähenemise puhul aga eeldatakse, et nende suhete elemendid ise – toimijad, huvid, ratsionaalsused, valikud jne – on nendes suhetes konstitueeritud. Neid ei saa eeldada suhete väliselt. Sestap on statistilistele muutujapõhistele lähenemistele omane püüd “kolmandaid muutujaid” kontrollida kontinentaalse relatsionalismi vaatepunktist kahtlane, kuna “ignoreerib entiteetide ontoloogilist kätketust ja asetust tegelikesse situatsioonilistesse kontekstidesse” (Emirbayer 1997: 289). Selle artikli järgmises osas vaatamegi veidi täpsemalt milliseid metodoloogilisi järelemeid erinevad relatsionalismid kaasa toovad. Teeme seda jällegi võrdlevalt.

4. RELATSIONILISEST METODOLOOGIAST VÕIMUANALÜÜSIS

Võimu *trans-*aktsiooniline ontoloogia keerleb niisiis ümber märksõnade nagu “paljusus”, “protsess” ja “võrgustik”. Kõik need viitavad lahtiütlemisele sellisest võimukäsitlusest, mis eeldab, et võim on lokaliseeritav, staatiline või sarnane jaotatavate ressurssidega – käsitlusest, mida Foucault’ nimetas suveräänsus-keskseks võimukontseptsiooniks. Niisuguse kontseptsiooni esilekerkimine oli vahetult seotud

14 Siinkohal olen eestikeelset tõlget kohendanud, asendades sõna “suhteline” sõnaga “relatsiooniline”, kuna esimene vaste võimaldaks seda lugeda ka kui sünonüümi mõistele “relatiivne”, millel oleks aga teistsugused kaastähendused kui Foucault’ siin silmas peab.

monarhia institutsiooni sisseseadmisega. Kuigi viimane on kaotanud praktiliselt täielikult oma relevantsuse lääneliku poliitilise mõtlemise keskmene, on sellele vastava võimukäsitluse jäänuseid kaasaegses poliitilises teoorias kõikjal: näiteks kogu liberaalne poliitiline mõte eeldab seda kindlasti, kuid osalt ka marksistlik traditsioon. Just selles mõttes võibki öelda, et “[s]ügavuti on võimukäsitlus ajastust ja eesmärkidest sõltumata alati jäänud monarhia kütkeisse. Poliitilises mõtlemises ja analüüsis on kuninga pea siiani maha löömata” (Foucault 2005: 99). Kontinentaalne relatsionalism võimukäsitluses olekski just katse see “kuninga pea” poliitilises analüüsis täielikult “maha lüüa”. Siin võiks eristada kaht sammu.

Esimene ning kõige ilmsem on muidugi mina-aktsioonilise võimukäsitluse kõrvaleheitmise. Nagu ülal nägime, oli see lähtepunktiks ka bihevioristidele/pluralistidele ning iseäranis Bachrachile ja Baratzile, kes sätestasid võimu inter-aktsioonilise käsitluse kindlalt “nägude” debatti. Omamoodi oli neist hilisem Lukes just see, kes taasennistas mina-aktsioonilise võimu suveräänsusmudeli, kuna asetaski võimukandja (A) suveräänsuse teatud mõttes allutatule (B) teadvusesse (vt ka Clegg 1989: 4). Teine samm “kuninga pea” kõrvaldamisel ongi just selle küsitavaks seadmine, et teadvus on võimusuhteväline või -eelne, midagi “olemasolevat”, mida võimusuhte käigus kujundatakse või millele apelleeritakse (näiteks alluva ratsionaalsust eeldades). Me peaksime mingis mõttes mitte ainult A-l “pea maha lööma”, vaid ka B-l, ning eeldama, et nende identiteet kujuneb võimusuhte *siseselt*.

Nõnda liiguksime inter-aktsioonilisest angloameerika relatsionalismist trans-aktsioonilisse kontinentaalsesse relatsionalismi, mõtlemisse, mis on “relatsiooniline lõpuni välja” (Emirbayer ja Mische 1998: 974). Ontoloogiliselt, nagu juba osutatud, tähendab see, et võimusuhteid kontseptualiseerides “ei ole mõtet ette kujutada koostisosasid [A-sid/B-sid] lahus voolustest, millesse need on kätketud ja vastupidi” (Emirbayer 1997: 89). Metodoloogiliselt tasub jällegi korrata Eliasest inspireeritud juhust, et neid elemente ja nende voolusi “võib vaadelda lahus, aga mitte vaadelda *nagu* lahusolevaid”. Nüüd peame võtma veidi täpsemalt ette metodoloogilised valikud, mis kaasnevad mina-aktsioonilise, inter-aktsioonilise ja trans-aktsioonilise võimu ontoloogiaga.

4.1. Mina-aktsioonilisest uurimisfookusest trans-aktsioonilisse

Võrrelgem metodoloogilisi järeleid, mis tulenevad mina-aktsioonilisest ja trans-aktsioonilisest võimukäsitlusest. Iseloomustamaks kaasaegset (meta)valitsetust [(*meta*)*governance*], mis leiab aset määramatuse ning sattumuslikkusest kujundatud keskkonnas, on hetke mõjukaim riigi- ja valitsetusteoreetik Bob Jessop võtnud kasutusele termini, mida eesti keeles võiks tõlkida ligikaudu “läbi vusserdamata” või “läbivusserdamine” (inglise keeles *muddling through*) (Jessop 2002: 242). See algsest avaliku poliitika kujundamise ja teostamise mõtestamiseks kasutusele võetud kujund (Lindblom 1959) on viljakas iseloomustamaks lühidalt trans-aktsioonilise ontoloogia sisu ning sellele vastavaid metodoloogilisi järeleid. Kui me ontoloogia

giliselt mõtestame võimusuhteid pigem “läbivusserdamiste” kui näiteks “otsuste tegemise”, “domineerimise” või “valikute tegemise” terminites, siis on meil metodoloogiliselt põhjust tuua uurimisfookusesse neid aspekte, mis tavaliselt heidetakse võimuanalüüsist kõrvale.

Siinkohal on kasulikud ka Abbotti (2007) järeldused, mille ta teeb ratsionaalsete valikute teoorial põhinevate kausaalsete mehhanismide käsitluste ja relatsiooniliste kontseptsioonide võrdluse põhjal. Kui ratsionalistlik käsitlus “püüab pakkuda lihtsustatud formaalseid seletusi, mis tuginevad eeldustele individuaalsete toimijate, ratsionaalsete valikute ning potentsiaalselt vastandlike mehhanismide kohta”, siis “relatsiooniline lähenemine püüab pakkuda eksplitsiitselt protsessuaalset mõistmist, milles tulemused, toimijad ning suhted on kõik endogeensed” (samas, 19). Hayward toob välja sarnase mõtte Gaventa (1980) kohta, kes on ilmselt mõjukaim sotsioloog, kes on kasutanud Lukes’ile tuginevat raamistikku empiirilises analüüsis. Gaventa analüüs “kipub juhtima tähelepanu kõrvale küsimustelt seoses sellega, kuidas on sotsiaalselt kujundatud nende toimijate tegutsemisväli, kes tunduvad olema ’võimukad’” (Hayward 2000: 33). Põhjus on muidugi selles, et Gaventa analüüside aluseks olev Lukes’i käsitlus on mina-aktsiooniline.

Põhimõtteliselt on üldine metodoloogiline küsimus, mille mina-aktsiooniline käsitlus maha vaikib, järgmine: kas võimukandja A domineeriv toimijalisus (nagu “kapitalist” või “mees”) on midagi, mis on antud A saatuse või omadusena või on see pigem pidev ning sattumuslik protsess, millel on omad keerdkäigud ja mis rohkemal või vähemal määral “vusserdatakse läbi”? Selle küsimusega arvestamine tähendab ka tunnistamist, et pole oluline ainult, mida A-d ja B-d teevad, vaid ka see, kuidas nende *tegemine* ise konstitueerib nende *olemise* (ja vastupidi) ning kuidas neid protsesse võib küll vaadelda lahus, aga mitte kui lahuselevaid. Kas inter-aktsioonilised lähenemised on sellisele metodoloogilisele hoiakule lähemal? Vastuseks kaalun mõningaid võimuanalüüsi, mis on inspiratsiooni saanud sotsiaalvõrgustike analüüsist (SNA), liikumisest, mis on kõige häälekamalt kuulutanud oma pühendumist “relatsioonilisele vaatepunktile”.

4.2. Kontinentaalne ja angloameerika relatsionalism sotsiaalvõrgustike analüüsis

SNA on välja kasvanud peamiselt sotsioloogiast ning antropoloogiast. See on üks kiiremini kasvavaid intellektuaalseid liikumisi, mis vähemalt enesekirjelduste põhjal on seadnud eesmärgiks “relatsioonilise” alternatiivi pakkumise sotsiaalteaduste traditsioonilisele “toimija”- või “struktuuri”-kesksetele lähenemistele. Viimasel ajal on SNA aina enam pakkunud kõneainet ka poliitika ning valitsemise uurijate seas. Mõne aasta eest toimunud sümposiumil Ameerika Politoloogide Assotsiatsiooni ajakirjas *PS: Political Science & Politics* nägid toimetajad SNA-d võtmena, mille abil “tõeliselt relatsiooniline politoloogia võiks edu saavutada” (McClurg ja Young 2011: 41; vt ka McClurg ja Lazer 2014; Selg 2016a). Teisest küljest on näiteks Emirbayeri

suhtumine SNA-sse ambivalentne. “Relatsiooniline” lähenemine on tema jaoks võrdsustatud trans-aktsioonilise lähenemisega (1997: 286-87). Samas tunnistab ta, et SNA-l on ka mina-aktsioonilisi ja inter-aktsioonilisi aluseeldusi (samas, 299). Tema arutlused seoses “piiride tõmbamise” ja “võrgustiku dünaamikaga” (samas, 303-306) ei jäta kahtlustki, et SNA on inter-aktsiooniline perspektiiv. Kuid varem, kui ta käsitleb mitte võrgustiku vaid võimu mõistet, hõlmab ta David Knoke (1990) SNA-põhise käsitluse relatsiooniliste (st trans-aktsiooniliste) lähenemiste hulka (Emirbayer 1997: 292). Sestap on oluline selgitada, kuidas suhestuvad SNA ja trans-aktsiooniline lähenemine. Arvestades SNA tohutut ulatust, saan siinkohal pakkuda välja ainult kogu arutluse üldised kontuurid.¹⁵ Kuna SNA-d mõistetakse sageli pigem metodoloogia kui teooriana nii selle eestkõnelejate kui ka väliste vaatlejate poolt (vt Borgatti ja Lopez-Kidwell 2011; Knox jt 2006) peame kõigepealt n-ö aluspinna puhastama (vt Bevir 2008), tuues esile selle metodoloogia aluseks oleva teooria ja ontoloogia. Alles siis saame võrrelda seda lähenemist trans-aktsiooniliste lähene-mistega, mis on omased kontinentaalsele relatsionalismile.

Üsna hiljuti on Erikson arutanud erinevuste üle, mis on “relatsionalismil” ja “formalismil” SNA traditsioonis. Meie arutluse kontekstis vastab see eristus täpselt trans-aktsioonilisele ja inter-aktsioonilisele lähenemisele ehk kontinentaalsele ja angloameerika relatsionalismile. Eriksoni järgi tuleneb “suur osa sotsiaalvõrgustike uurimise analüütilisest jõust nende võimest abstraheruda eemale päris suhete kor-ratutest detailidest – aga seda tendentsi *peaks pidama formaalseks, mitte niivõrd relatsiooniliseks*” (2013: 227, kaldkiri lisatud). “Formaalne” tendents on ilmselgelt kohal mitmesugustes võimu/poliitiliste võrgustike analüüsi perspektiivides.¹⁶ Näi-teks Knoke klassikaline “relatsiooniline perspektiiv poliitilistele struktuuridele” (1990: 16) seab eesmärgiks “*seletada võimu jaotumist toimijate vahel sotsiaalses süs-teemis nende positsioonide funktsiooni kaudu, mille nad hõivavad ühes või mitmes võrgustikus*” (samas, 9, kaldkiri lisatud). Miks sellised formaalsed käsitlused end tihti “relatsioonilistena” esitavad? See on seotud tõigaga, et SNA on näinud enda olulist rolli just mina-aktsioonilise käsitluse kõrvaleheitmises sotsiaalteadustes üldiselt.

Nagu öeldakse selle lähenemise kõige autoriteetsema hetkeolukorda kaar-distava väljaande *The Sage Handbook of Social Network Analysis* avapeatükis, püüab SNA koondada sotsiaalanalüüsi tähelepanu “suhete esmasusele võrreldes atomiseeritud ühikutega” (Marin ja Wellman 2011: 22). Siiski ei saa märkama-tuks jääda, et analüüsivad elemendid ning nendevahelised suhted on määratletud inter-aktsioonilistes terminites: on “sõlmed” [*nodes*] (A-d, B-d jne) ning nende “sidemed” [*ties*] kui miski, mis on sõlmedele lisatud. See võib olla metodoloogiline valik, kuna matemaatilised/graafilised meetodid on SNA jaoks määrava tähtsusega. Sellegipoolest kaalugem Borgatti ja Lopez-Kidwelli (2011) peatükki samast teosest, kus nad püüavad sõnastada sotsiaalvõrgustike teooria “süvatasandit”.

15 SNA põhjalikumalt analüüsi sellest perspektiivist, mida siin nimetame “trans-aktsiooniliseks” võib leida näiteks järgmistest allikatest: Emirbayer ja Goodwin 1994; Erikson 2013; Fuhse 2009; Knox jt 2006; Mishce 2011.

16 Vt näiteks Marsden 1983; samuti Knoke 2011 ülevaateks diskussioonist.

Taustaks tuleb osutada, et viimase poolsajandi jooksul on välja kujunenud mitmeid väga mõjukaid võrgustike teooriaid nagu “nõrkade sidemete tugevuse” (Granovetter 1973) ja “struktuursete aukude” [*structural holes*] (Burt 1992) teooria, “sotsiaalse kapitali sulu teooria” [*closure theory*] (Coleman 1988) või “väikese maailma teooria” (De Sola Pool ja Kochen 1978). Kõik sellised teooriad on Borgatti ja Lopez-Kidwelli (2011: 43) järgi võrgustikuteooria n-ö pindmisel tasandil. Kuid lisaks sellele on võimalik rääkida ka võrgustikuteooria “süvatasandist”. Viimane on samaväärne ontoloogiale siinses käsitluses (tegeledes küsimustega nagu “Mis on võrgustik?” või “Mis on sidemed/sõlmed?” jne). Võib rääkida kahest sellisest ontoloogiast SNA puhul: “võrgustiku vooluse [*network flow*]” ontoloogia ja “võrgustiku arhitektoonika” ontoloogia. Nende vastavad arusaamad “suhetest” (“sidemetest”) on olulised: nad eeldavad, et sidemed toimijate (“sõlmede”) vahel on kas “torude” sarnased, “mille kaudu asjad voolavad” ühelt toimijalt teisele, või “kõidikute” sarnased, mis “seovad võrgustiku kokku” (samas, 47). Seega, ontoloogiliselt üteldes, suhted/sidemed, kas ühendavad või vahendavad toimijaid.

Võrgustike trans-aktsiooniline käsitlus eeldaks nii sidemete ehk suhete (kui sõlmede ehk toimijate) mõistmist “lahtihargnevate, kestvate protsessidena” (Emirbayer 1997: 289). Metodoloogiliselt tähendab see, et võrgustiku analüüs ei saa olla piiratud ainult sünkroonilise konfiguratsioonide analüüsiga ega isegi “võrdleva staatikaga” ehk (ajaliselt või ruumiliselt) erinevate sünkroonsete konfiguratsioonide võrdlusega.¹⁷ Pigem peab analüüs olema diakrooniline (vrd Hay 2002, ptk 4) ehk protsessikeskne. Kasutades Eriksoni formalismi/relatsionalismi eristust SNA-s: “Kui formalist võib sageli olla rahul võrgustiku struktuuri staatiliste kujutistega igal üksikul ajahetkel, siis võrgustiku struktuuri evolutsiooni mõistmine on märksa olulisem relatsioonilistele seletusstrateegiatele” (Erikson 2013: 235). On mitmeid klassikalisi autoreid SNA traditsioonist, kes on alustanud inter-aktsionalismiga ning võtnud hiljem selgelt trans-aktsioonilise suundumuse.¹⁸ Tavaliselt kaasneb selliste arengutega võrgustikuanalüüsis ka märkimisväärne rõhuasetus kategooriatele nagu “täendus”, “kultuur” või “lugu” (Mische 2011; Erikson 2013). Analooesed arengud on politoloogias muidugi esile kerkinud SNA-st sõltumatult.

“Tõlgendava” või “etnograafilise” lähenemise esindajatel (Bevir ja Rhodes 2006; Wedeen 1999; Hayward 2000) võimuanalüüsis on selgeid ühisjooni trans-aktsiooniliste lähenemistega (kontinentaalse relatsionalismiga) ning vahel nad ka otseselt lähtuvad neist. Trans-aktsiooniline lähenemine on tänapäeva võimuanalüüsidest esindatud mitmesugustes muudes vormides, nagu “froneetiline” sotsiaalteadus (Flyvbjerg 2001); “dialektilis-relatsiooniline” lähenemine kriiti-

17 Lisaks formalistlikule SNA-le on “võrdlev staatika” olnud “traditsiooniline mugavustsoon” suurele osale ajaloolisest institutsionalismist (Thelen 2010: 46, 58). Metodoloogiliselt olid ka “võimu nägude” debati rajajate empiirilised tööd tugevalt “võrdleva staatika” kalduvustega (vt Dahl 1961; Bachrach ja Baratz 1970).

18 Võib näiteks võrrelda Harrison White'i formalistlikke töid 1970datest (vt nt White jt 1976) tema teise väljaandega teosest *Identity and Control* (2008), mida tihti peetakse panuseks “relatsioonilisse sotsioloogiasse” (vt Mützel 2009; Fuhse 2009; Erikson 2013).

lisele diskursuseanalüüsile (Fairclough 2013, ptk 9); “strateegilis-relatsiooniline lähenemine” riigivõimule (Jessop 2008) või “kriitilisest realismist” lähtuv võimukäsitlus (Isaac 1987); samuti “protsessile-orienteeritud” poliitilises sotsioloogias, mis seab eesmärgiks “analüütilised narratiivid” (McAdam jt 2001; Tilly 2007); Foucault’st mõjutatud biovõimu või valitsemismeelsuse [*governmentality*]¹⁹ uuringud (Dean 2010; Bröckling et al 2010); toimijavõrgustiku teooriast [*actor-network theory*] lähtuvad võimukäsitlused (Clegg 1989, ptk 8; Munro 2009); post-strukturalistlikud teooriad võimust ja hegemooniast (Laclau ja Mouffe 2001; Torfing 2009), poliitilisest ruumist (Murdoch 2005), episteemilisest valitsetusest (Alasuutari ja Qadir 2014), võrgustikupõhisest valitsetusest (Sørensen ja Torfing 2007) ning poliitikaanalüüsi metodoloogiast (Glynos ja Howarth 2007). Käesoleva artikli autori teistes töodes arendatud poliitiline semiootika (Selg 2010; 2011; 2013; Selg ja Ventsel 2010; Selg ja Ruutsoo 2014) on samuti oma lähtepunktilt trans-aktsiooniline lähenemine, kuuldes seega kontinentaalse relatsionalismi traditsiooni.

5. KOKKUVÕTTEKS

Käesolev artikkel võrdles kaht põhimist relatsioonilist lähenemist võimule. Nende kahe perspektiivi selge eristamine võiks panustada ka nende dialoogi. Ent kas selline dialoog peaks üldse aset leidma? Siinkohal tasub meenutada jällegi Foucault’d, kes eristas suveräänsust, distsipliini ja valitsust kui kolme ideaaltüübilist võimuvormi, kuid väitis, et “reaalsuses on meil tegu kolmnurgaga suveräänsus-distsipliin-valitsus” (Foucault 1991: 102), mitte ei ole nõnda, et üks vorm asendab teise(d). Samamoodi väidan ma, et nii mina-aktsiooniline, inter-aktsiooniline kui trans-aktsiooniline võimukäsitlus on küll ideaaltüübiliselt eristatavad, kuid reaalsuses on meil teatud kolmnurk. Kuid sarnaselt Foucault’le väidan ka, et käesoleval ajastul on ühe võimumudeli relevantsus märgatavalt kasvanud: kontinentaalne relatsionalism, mis mõistab võimusuhteid trans-aktsioonide terminites, sobib kõige paremini kaasaegse poliitilise olukorra mõtestamiseks, mida võiks nimetada “teadvustatud vastastiksõltuvuseks” [*acknowledged interdependence*] (Hay 2010). Nagu valitsetuseteoreetikud on osutanud (nt Mayntz 2003: 34-35; Enroth 2011: 31) ei ole enam kerge ette kujutada riiki, mille institutsioonide raames poliitikat kujundatakse, ning pole ka lihtsalt tuvastatavat ühiskonda, mille jaoks poliitikat kujundatakse. Viimastel kümneditel on esile kerkinud ka arusaam metavalitsetusest kui vastusest valitsetuse vältimatule läbikukkumisele (Jessop 2011). Nii uurijad kui praktikud on aina enam silmitsi “nurjatute probleemidega” [*wicked problems*], mis on “kompleksed, ennustamatud, piiritlematud ja juhimatud” (Head ja Alford 2015: 712). Sedatüüpi probleemid on olemuslikult lahendamatud või isegi defineerimatud – nendega võib “tegeleda”, neid võib “menetleda”, nendega võib “hakkama saada”, kuid neid ei saa “lahendada” selles tähenduses nagu võib

19 Selle termini eestikeelse vaste problemaatilisusega seoses vt Alasuutari ja Qadir 2014: 1, joonealune märkus nr 2.

lahendada “lihtsaid” või koguni “kompleksseid” probleeme (Camillus 2008).²⁰ Probleemid nagu kliimamuutus, Euroopa migratsioonikriis või kas või Kreeka majanduskriis oleksid näited “nurjatutest probleemidest”. Selliste probleemidega “tegelemine” või “hakkama saamine” (mitte “lahendamine”) eeldab sageli avatud ning paindlikku poliitikakujundamist (vt Peters 2015) ning selle mõistmist, et “iga ‘lahendus’ nurjatute probleemidega tegelemiseks on paratamatult avatud edasisteks täpsustamiseks ja kohandamiseks” (Head ja Alford 2015: 716). Definiitsiooni kohaselt pole “nurjatutele probleemidele” “õigeid” või “valesid” lahendusi, vaid ainult “halb” ja “häid” lahendusi (Rittel ja Webber 1973). Nendega tegelemine on alati “läbivusserdamine” (ülal osutatud tähenduses). Ning just seda eeldas ontoloogiliselt ka kontinentaalne relatsionalism. See ontoloogia haakub just nende poliitika-kujundamise ning valitsemisega seonduvate narratiividega, mis seavad küsitavaks poliitilise reaalsuse ladusa ja lineaarse iseloomu eelduse ning rõhutavad vajadust “tuua sattumuslikkus, konventsioon, kultuur ning riskantne, konteksti-põhine valik poliitilise ja sotsiaalse analüüsi eesliinile” (Bang 2003a: 4).

Ma tahaksin lõpetada aga mõttega, mille kuulutasin välja juba sissejuhatuses: valik inter-aktsioonilise ja trans-aktsioonilise võimukäsitluse ehk angloameerikaliku ja kontinentaalse relatsionalismi vahel ei pea olema nullsumma mäng. See on samuti omamoodi metodoloogiline “läbivusserdamine”. Juba Jackson ja Nexon osutasid, et “[v]ähesed, politoloogid on puhtalt substantsialistid või relatsionalistid; pigem ühendavad nad erineval määral substantsialistlikke ja relatsionalistlikke eeldusi” (1999: 252). Ent sarnase mõtte võib leida ka märksa ootamatust kohast, nimelt Foucault’ arutlusest:

...ei tohi unustada, et võim, kui teda ei vaadelda just väga kõrgelt ja kaugelt, pole midagi niisugust, mis jaguneb nende vahel, kellel see on ja kes seda eksplitsiitselt valdavad, ning nende vahel, kellel see puudub ja kes sellele alistuvad. Võimu tuleb minu arvates analüüsida kui miskit, mis ringleb või mis pigem toimib üksnes ahelas; teda ei saa kunagi kusagil lokaliseerida, ta pole iialgi mingite isikute valduses, teda ei omandata nagu rikkust või vara. Võim funktsioneerib, ta teostub võrgustikuna ja selles võrgustikus indiviidid mitte ainult ei ringle, vaid on alati samaaegselt võimule allumas ja võimu tarvitamas; nad pole kunagi võimu liikumatu või leplik sihtmärk, nad on alati ka võimu vahendajad. Teisisõnu, võim liigub indiviidide kaudu, mitte ei rakendu nendele. ... See tähendab, et indiviid ei seis viimase võimu vastas, vaid on minu arvates üks selle esmastest avaldustest. Indiviid on võimu avaldus, olles samal ajal just selle tõttu ka võimu vahendaja: võim kandub edasi indiviidi kaudu, kelle ta on loonud. (2002: 299-300, esiletõste lisatud)

20 Vt näiteks allikaid Roberts 2000 ning Head ja Alford 2015 “lihtsate”, “komplekssete” ja “nurjatute” probleemide eristuse kohta ning Ritteli ja Webberi artiklit (1973), kus esitatakse kõige klassikalise käsitlus “nurjatutest probleemidest”.

See tsitaat on põhimõtteliselt kontinentaalse relatsionalismi lühikokkuvõte. Siiski kipub selles sageli tsiteeritud lõigus tähelepanuta jääma lauseosa, mille tõstsin esile: “kui teda [st võimu] ei vaadelda just väga kõrgelt ja kaugelt”. Metodoloogilist erinevust mina-aktsioonilise/inter-aktsioonilise lähenemise vahel ühelt poolt ning trans-aktsioonilise lähenemise vahel teiselt poolt võib illustreerida tingliku küsimusega selle kaldkirjas osa kohta. Mina-aktsioonilisel/interaktsioonilisel orienteeritud uurija küsiks midagi sellist: “Miks mitte vaadelda võimu väga kõrgelt ja kaugelt?” Need, kes on tuttavad inter-aktsiooniliste sotsiaalvõrgustiku analüüsidega või mina-aktsiooniliste “realismist” lähtuvate geopoliitiliste analüüsidega rahvusvahelistes suhetes saavad kindlasti aru, mida selle küsimusega silmas peetakse. Trans-aktsioonilisel orienteeritud uurija küsiks aga ainult natukene erineva küsimuse sama lõigu kohta: “Miks me peaksime vaatlema võimu väga kõrgelt ja kaugelt?” Kuid seda, mis on iga juhtumi puhul “väga kõrge” ja “väga kaugel”, ei saa otsustada isegi mitte metodoloogilisel tasandil. Need on asjad, mida lisaks metodoloogide välja töötatud normatiivsetele printsiipidele mõjutavad väga paljud muud faktorid (uuringu finantseerimine, andmete ligipääs, aeg jne). Ses mõttes on ka nende asjadega tegelemine alati mingis ulatuses “läbivusserdamine”.

VIITEALLIKAD

- Abbott, Andrew. 1988. Transcending general linear reality. *Sociological Theory* 6(2), 169–186.
- Abbott, Andrew. 1998. The causal devolution. *Sociological Methods & Research* 27(2), 148–181.
- Abbott, Andrew. 2007. *Mechanisms and relations*. *Sociologica* 1(2), 1–22.
- Alasuutari, Pertti ja Qadir, Ali. 2014. Episteemiline valitsetus: lähenemine poliitikakujundamise poliitikale. *Acta Politica Estica* 5, 1–19.
- Bachrach, Peter ja Baratz, Morton. 1962. Two faces of power. *American Political Science Review* 56(4), 947–952.
- Bachrach, Peter ja Baratz, Morton. 1963. Decisions and nondecisions: an analytical framework. *American Political Science Review* 57(3), 632–642.
- Bachrach, Peter ja Baratz, Morton. 1970. *Power and poverty: theory and practice*. Oxford University Press.
- Bachrach, Peter ja Baratz, Morton. 1975. Power and Its Two Faces Revisited: A Reply to Geoffrey Debnam. *The American Political Science Review*, 69(3): 900–904
- Bang, Henrik. 2003a. Introduction. Raamatus: Henrik Bang (toim.) *Governance as social and political communication*. Manchester: Manchester University Press, 1–6.
- Bang, Henrik. 2003b. Governance as political communication. Raamatus: Henrik Bang (toim.) *Governance as social and political communication*. Manchester: Manchester University Press, 7–23.
- Barnett, Michael ja Duvall, Raymond. 2005. Power in global governance. Raamatus: Michael Barnett ja Raymond Duvall (toim.) *Power in global governance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–32.
- Bevir, Mark ja Rhodes, Rod. 2006. *Governance stories*. New York: Routledge.
- Bevir, Mark. 2008. Meta-methodology: clearing the underbrush. Raamatus: Janet Box-Steffensmeier, Henry Brady ja David Collier (toim.) *The Oxford handbook of political methodology*. Oxford: Oxford University Press, 48–70.
- Borgatti, Stephen ja Lopez-Kidwell, Virginie. 2011. Network Theory. Raamatus: John Scott ja Peter Carrington (toim.) *The Sage handbook of social network analysis*. London: Sage, 40–54.

- Bourdieu, P. ja Wacquant, L. 1992. *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bröckling, Ulrich, Susanne Krasmann ja Thomas Lemke (toim.) 2010. *Governmentality: current issues and future challenges*. London: Routledge.
- Burt, Ronald. 1992. *Structural holes: the social structure of competition*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Camillus, John 2008. Strategy as a wicked problem. *Harvard Business Review* 86(5), pp. 98-106
- Clegg, Stewart. 1989. Frameworks of power. London: Sage.
- Coleman, James. 1988. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94(S), 95-120.
- Crenson, Matthew. 1971. The un-politics of air pollution: a study of non-decision-making in the cities. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Crossley, Nick. 2010. *Towards relational sociology*. London: Routledge.
- Dahl, Robert. 1957. The concept of power. *Behavioral Science*, 2(3), 201-215.
- Dahl, Robert. 1958. A critique of the ruling elite model. *American Political Science Review* 52(02), 463-469.
- Dahl, Robert. 1961. *Who governs? Democracy and power in an American city*. New Haven: Yale University Press.
- de Sola Pool, Ithiel ja Kochen, Manfred 1978. Contacts and influence. *Social Networks* 1(1), 5-51.
- Dean, Mitchell. 2009. Three conceptions of the relationship between power and liberty. Raamatus: Stewart Clegg ja Mark Haugaard (toim.) *The Sage handbook of power*. London: Sage, 177-193.
- Dean, Mitchell. 2010. *Governmentality: power and rule in modern society*. London: Sage.
- Dépelteau, François. 2008. Relational thinking: a critique of co-deterministic theories of structure and agency. *Sociological Theory* 26(1), 51-73.
- Dépelteau, François. 2013. What is the direction of the relational turn? Raamatus: Christopher Powell ja François Dépelteau (toim.) *Conceptualizing relational sociology: ontological and theoretical issues*. Basingstoke: Palgrave, 163-186.
- Dépelteau, François ja Powell, Christopher 2013. *Applying Relational Sociology: Relations, Networks, and Society*. Palgrave Macmillan.
- Dewey, John ja Bentley, Arthur. 1949. *Knowing and the known*. Boston: Beacon Press.
- Dowding, Keith. 2009. Rational choice approaches. Raamatus: Stewart Clegg ja Mark Haugaard (toim.) *The Sage handbook of power*. London: Sage, 40-53.
- Elias, Norbert 2013. *Mis on sotsioloogia?* Tõlkinud Katrin Kaugver. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Emirbayer, M., 1997. Manifesto for a relational sociology. *American Journal of Sociology* 103(2), 281-317.
- Emirbayer, Mustafa ja Goodwin, Jeff., 1994. Network analysis, culture, and the problem of agency. *American Journal of Sociology* 99(6), 1411-1454.
- Emirbayer, Mustafa ja Mische, Anne. 1998. What is agency? *American Journal of Sociology* 103(4), 962-1023.
- Enroth, Henrik. 2011. Policy network theory. Raamatus: Mark Bevir (toim.) *The Sage handbook of governance*. London: Sage, 19-36.
- Erikson, Emily., 2013. Formalist and relationalist theory in social network analysis. *Sociological Theory*, 31(3), 219-242.
- Fairclough, Norman. 2013. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. 2nd ed. London: Routledge.
- Flyvbjerg, Bjent. 2001. *Making social science matter: why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Foucault, Michel. 1991. Governmentality. Raamatus: Graham Burchell, Colin Gordon ja Peter Miller (toim.) *The Foucault effect: studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press, 87-104.
- Foucault, Michel (2002), Kaks loengut. Tõlkinud Marri Amon. Raamatus: Lipping, Jüri (koost. ja toim.) *Kaasaegne poliitiline filosoofia*, EYS Veljesto Kirjastus, 283-307
- Foucault, Michel 2005. *Seksuaalsuse ajalugu I*. Tõlkinud Indrek Koff. Tallinn: Valgus.
- Foucault, Michel 2011. Subjekt ja võim. Raamatus: Michel Foucault, *Teadmine, Võim, Subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Koostanud ja kommenteerinud Marek Tamm. Tõlkinud Marri Amon, Hasso Krull, Mirjam Lepikult, Triinu Pakk, Katre Talviste, Marek Tamm, Märt Väljataga. Tallinna: Varrak, 277-309
- Foucault, Michel. 1987. The ethic of care for the self as a practice of freedom: an interview with Michel Foucault on 20 January 1984. Raamatus: James Bernauer ja David Rasmussen (toim.) *The final Foucault*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1-20.
- Foucault, Michel. 2000. James Faubion (toim.) *Michel Foucault: Power (Volume 3 of The essential works of Michel Foucault 1954-84)*. New York: New Press.
- Fuhse, Jan. 2009. The meaning structure of social networks. *Sociological Theory* 27(1), 51-73.
- Gaventa, James. 1980. *Power and powerlessness: quiescence and rebellion in an Appalachian valley*. Oxford: Clarendon Press.
- Glynos, Jason. ja Howarth, David. 2007. *Logics of critical explanation in social and political theory*. London: Routledge.
- Granovetter, Mark. 1973. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78(6), 1360-1380.
- Hall, Peter ja Taylor, Rosemary. 1996. Political science and the three new institutionalisms. *Political Studies* 44(5), 936-957.
- Hall, Peter. 2003. Aligning ontology and methodology in comparative politics. Raamatus: James Mahoney ja Dietrich Rueschemeyer (toim.) *Comparative historical analysis in the social sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 373-404.
- Haugaard, Mark. 1997. *The constitution of power: a theoretical analysis of power, knowledge and structure*. Manchester: Manchester University Press.
- Hay, Colin. 2002. *Political analysis: a critical introduction*. Basingstoke: Palgrave.
- Hay, Colin. 2006. Political ontology. Raamatus: Robert Goodin ja Charles Tilly (toim.) *The Oxford handbook of contextual political analysis*. Oxford: Oxford University Press, 78-96.
- Hay, Colin. 2010. Introduction: political science in an age of acknowledged interdependence. Raamatus: Colin Hay (toim.) *New directions in political science: responding to the challenges of an interdependent world*. Basingstoke: Palgrave, 1-24.
- Hayward, Clarissa. 2000. *De-facing power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Head, Brian ja Alford, John. 2015. Wicked Problems: Implications for Public Policy and Management. *Administration & Society Vol. 47(6)* 711-739.
- Hobbes, Thomas. 1973. *Leviathan*. London, New York: Everyman's Library
- Hunter, Floyd. 1953. *Community power structure: a study of decision makers*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Isaac, Jeffrey. 1987. *Power and Marxist theory: a realist view*. Ithaca: Cornell University Press.
- Jackson, Patrick ja Nexon, Daniel. 1999. Relations before states: substance, process and the study of world politics. *European Journal of International Relations*, 5(3), 291-332.
- Jessop, Bob. 2002. *The future of the capitalist state*. Cambridge: Polity.
- Jessop, Bob. 2008. *State power: a strategic-relational approach*. Cambridge: Polity.
- Jessop, Bob. 2011 *Metagovernance*. Raamatus: Mark Bevir (toim.) *The Sage handbook of governance*. London: Sage, 106-123.

- Knoke, David. 2011. Policy networks. Raamatus: John Scott ja Peter Carrington (toim.) *The Sage handbook of social network analysis*. London: Sage, 210-222.
- Knoke, David. 1990. *Political networks: the structural perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knox, Hannah, Savage, Mike ja Harvey, Penny. 2006. Social networks and the study of relations: networks as method, metaphor and form. *Economy and Society* 35(1), 113-140.
- Krasner, Stephen. 1985. *Structural conflict: the third world against global liberalism*. Berkley: University of California Press.
- Laclau, Ernesto ja Mouffe, Chantal. 2001. *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Lazer, David. 2011. Networks in political science: back to the future. *PS: Political Science and Politics* 44(1), 61-8.
- Lindblom, Charles 1959. The science of "muddling through". *Public Administration Review* 19(2), 79-88.
- Lukes, Steven. 2005. *Power: a radical view*. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave.
- Lukes, Steven. 2015. Robert Dahl on power. *Journal of Political Power* 8(2), 261-271.
- March, James ja Olsen, Johan. 1995. *Democratic governance*. New York: Free Press.
- Marin, Alexandra ja Wellman, Barry. 2011. Social network analysis: an introduction. Raamatus: John Scott ja Peter Carrington (toim.) *The Sage handbook of social network analysis*. London: Sage, 11-25.
- Marsden, Peter. 1983. Restricted access in networks and models of power. *American Journal of Sociology* 88(4), 686-717.
- Mayntz, Renate. 2003. New challenges to governance theory. Raamatus: Henrik Bang (toim.) *Governance as social and political communication*. Manchester: Manchester University Press, 27-40.
- McAdam, Doug, Tarrow, Sidney ja Tilly, Charles. 2001. *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McClurg, Scott ja Lazer, David. 2014. Political networks. *Social Networks* 36, 1-4.
- McClurg, Scott ja Young, Joseph., 2011. Editors' introduction: relational political science. *PS: Political Science & Politics* 44(1), 39-43.
- Mills, Charles. 1956. *The power elite*. Oxford: Oxford University Press.
- Mische, Anne. 2011. Relational sociology, culture, and agency. Raamatus: John Scott ja Peter Carrington (toim.) *The Sage handbook of social network analysis*. London: Sage, 80-97.
- Munro, Rolland. 2009. Actor-network theory. Raamatus: Stewart Clegg ja Mark Haugaard (toim.) *The Sage handbook of power*. London: Sage, 125-139.
- Murdoch, John. 2005. *Post-structuralist geography: a guide to relational space*. London: Sage.
- Mützel, Sophie. 2009. Networks as culturally constituted processes: a comparison of relational sociology and actor-network theory. *Current Sociology* 57(6), 871-887.
- Peters, B. Guy. 2015. *Advanced Introduction to Public Policy*. Edward Elgar Publishing
- Polsby, Nelson. 1960a. How to study community power: the pluralist alternative. *The Journal of Politics* 22(03), 474-484.
- Polsby, Nelson. 1960b. Power in Middletown: fact and value in community research. *Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne de économiques et science politique* 26(4), 592-603.
- Polsby, Nelson. 1963. *Community power and political theory*. New Haven: Yale University Press.
- Powell, Christopher ja Dépelteau, François (toim) 2013. *Conceptualizing relational sociology: ontological and theoretical issues*. Basingstoke: Palgrave.

- Rittel, Horst ja Webber, Melvin 1973. Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences* 4(2): 155-169.
- Roberts, Nancy. 2000. Wicked problems and network approaches to resolution. *International Public Management Review* 1(1): 1-19.
- Selg, Peeter 2010. Toward a semiotic model of democracy. *Applied Semiotics/Semiotique appliqué* 25.
- Selg, Peeter 2011. *An Outline for a Theory of Political Semiotics*. Doctoral dissertation. Tallinn University.
- Selg, Peeter. 2013. A political-semiotic introduction to the Estonian "bronze-night" discourse. *Journal of Language and Politics* 12(1): 80-100.
- Selg, Peeter 2015. Political Semiotics and Relational Political Science. Ettekanne konverentsil: 7th annual Juri Lotman conference: Semiotics of Power: Violence and Autonomy. Tallinn University, June 5-7, 2015.
- Selg, Peeter 2016a [ilmumas]. Two Faces of the 'Relational Turn'. *PS: Political Science & Politics* 49(1).
- Selg, Peeter 2016b [ilmumas]. Reassembling the political: from mechanical to deep relational thinking about power. Raamatus: A. Kannike; V. Lang; K. Kuutma; K. Lindström; A. Riistan (Toim.). *Approaches to Culture Theory VII*. Tartu: Tartu University Press.
- Selg, Peeter ja Ventsel, Andreas 2010. An outline for a semiotic theory of hegemony. *Semiotica* 182, 443-474.
- Selg, Peeter ja Ruutsoo, Rein 2014. Teleological historical narrative as a strategy for constructing political antagonism: The example of the narrative of Estonia's regaining of independence. *Semiotica* 202, 365-393.
- Sørensen, Eva ja Torfing, Jacob. (toim.) 2007. *Theories of democratic network governance*. Basingstoke: Palgrave.
- Swartz, David. 2007. Recasting power in its third dimension. *Theory and Society* 36(1), 103-109.
- Thelen, Kathleen. 2010. Beyond comparative statics: historical institutional approaches to stability and change in the political economy of labor. Raamatus: Glenn Morgan, John Campbell, Colin Crouch, Ove Kaj Pedersen ja Richard Whitley (toim.) *The Oxford handbook of comparative institutional analysis*. Oxford: Oxford University Press, 41-61.
- Tilly, Charles. 2007. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Torfing, Jacob. 2009. Power and discourse: towards an anti-foundationalist concept of power. Raamatus: Stewart Clegg ja Mark Haugaard (toim.) *The Sage handbook of power*. London: Sage, 108-124.
- Weber, Max 1978. *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Vol. 1. Berkley: University of California Press.
- Weber, Max 1980 [1921]. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*. 1. Halbband, Tübingen.
- Weber, Max. 2002. *Võimu ja religiooni sotsioloogias*. Tõlkinud Henn Käärik, Jaan Isotamm. Tallinn: Vagabund
- Wedeen, Lisa. 1999. *Ambiguities of domination: politics, rhetoric, and symbols in contemporary Syria*. Chicago: University of Chicago Press.
- White, Harrison. 2008. *Identity and control: how social formations emerge*. Princeton: Princeton University Press.
- White, Harrison, Boorman, Scott ja Breiger Ronald. 1976. Social structure from multiple networks. i. blockmodels of roles and positions. *American Journal of Sociology* 81(4), 730-780.
- Wolfinger, Raymond. 1960. Reputation and reality in the study of 'community power'. *American Sociological Review* 25(5), 636-644.